

WANNEER DE NOORDZEE EEN MOORDZEE WORDT

In de loop der eeuwen heeft de Noordzee de kustgebieden meermaals overspoeld, met grote schade en vele slachtoffers. Waarom vergeten we de ene ramp snel en herdenken we de andere uitgebreid? In de herinneringscultuur gaan educatie, vermaak en commercie hand in hand: rampen kunnen dienen om een regio op de kaart te zetten.

LOTTE JENSEN

De Noordzee en haar kust zijn een geliefde trekpleister voor toeristen, maar bij tijd en wijle veranderen de golven van een vriend in een vijand: stormvloed en kunnen het water tot een dusdanig grote hoogte stuwen dat mensenlevens in gevaar komen. Dat is in de loop der geschiedenis al vele malen gebeurd, soms met dramatische gevolgen. Denk bijvoorbeeld aan de Watersnoodramp van 1953, die slachtoffers in Nederland, België, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland maakte. Maar andere overstromingsrampen zijn in de vergetelheid geraakt. Wie kent nu nog de Sint-Felixvloed van 1530, de stormvloed van 1682 of de springvloed van 1808?

Of een ramp wel of niet in het collectieve geheugen blijft, hangt mede af van de media-aandacht die ze genereert. Hoe groter de aandacht ten tijde van de catastrofe, hoe groter de kans dat ook volgende generaties er kennis van zullen nemen. Culturele media zoals monumenten, boeken, tentoonstellingen en herdenkingen die de herinnering levend houden, zijn daarbij onmisbaar.

Maar er is meer voor nodig. De herinnering leeft alleen voort zolang volgende generaties het de moeite waard vinden om de gebeurtenissen te blijven herdenken of te verbeelden. Een rond herdenkingsjaar, een actuele behoefte of specifieke nieuws-waarde vormen meestal de trigger om minder bekende catastrofes opnieuw onder de aandacht te brengen. Twee Noordzeerampen maken dat duidelijk: de Kerstvloed van 1717 en de storm bij Scheveningen in 1894.

DE KERSTVLOED

In de nacht van 24 op 25 december 1717 braken op tal van plaatsen in Duitsland, Denemarken en Nederland de dijken door. De golven slokten hele dorpen op en veestapels verdronken in het ijsskoude water. In totaal vielen er tussen de elfduizend en veertienduizend slachtoffers. De Noordzee veranderde op slag in een “moordzee”, zoals de historicus Tim Soens dat in een studie over de afkomst van de gedupeerden zo treffend uitdrukte.

Johan Baptist Homann, Kaart van de overstromde gebieden in Oost-Friesland en Groningen in 1717

© Groninger Archieven

Op Nederlands grondgebied waren de verliezen het grootst in de provincie Groningen. Alleen daar al verloren 2.276 mensen het leven. Er verdronken ook nog eens 11.601 koeien, 3.206 paarden, 1.302 varkens en 21.293 schapen. Meer dan 1.500 huizen waren beschadigd. De cijfers komen uit het verslag dat de Groningse schrijver Albert Ebbo Crous over de Kerstvloed publiceerde. In zijn *Opregt en nauwkeurig historisch-verhaal van de verwonderenswaardige, droevige, schrikkelike en seer schaadelijke watersvloed* noteerde hij nauwgezet wat zich allemaal in Groningen en Ommelanden had voorgedaan. Hartverscheurende taferelen en wonderbaarlijke reddingen passeerden de revue. Zo dreven Isebrand Pieters en zijn vrouw uit Wester-Nieuwland weg op een stuk van hun huis. In Rasquert kon hij zich aan een boom vastklampen, maar zij was te verkleumd en moest loslaten. Hij zag haar voor zijn eigen ogen verdrinken, de plaatselijke bevolking wist hem wel in veiligheid te brengen.

Hoewel de Kerstvloed tot de grootste rampen uit de Nederlandse geschiedenis behoort, raakte hij snel in de vergetelheid. Hoe dat kan, is niet helemaal duidelijk. Omdat het een regionale catastrofe was die vooral Groningen trof? Honderd jaar na

de ramp stonden verschillende predikanten in Groningen en Oost-Friesland nog stil bij de ramp, maar de herdenking in 1917 werd overschaduwd door de stormvloed van een jaar eerder.

In het begin van de eenentwintigste eeuw herleefde de belangstelling vrij plotse-ling met een monument in Wierhuizen, waar veertig mensen waren verdronken. Er kwam ook een film uit: *De Kerstvloed* (2015). Particuliere initiatieven lagen hieraan ten grondslag en alleen lokale media pikten het op. De echte kentering kwam in 2017, precies driehonderd jaar na de ramp. Tal van lokale overheden, culturele instellingen en gemeentes herdachten toen de ramp met publicaties, tentoonstellingen, kunst-manifestaties en concerten. Bij die gelegenheid verscheen ook een speciale wandel-route en stadsbrouwerij Martinus bracht een speciale biersoort uit, Martinus 1717, een “fris witbier met het delicate aroma van Styrian Golding hop en een vleugje citrus”. De landelijke media toonden ook belangstelling. Zo pakte de meest gelezen nieuws-site van Nederland, NOS Nieuws, uit met een artikel over de herdenking van de “grootte Elende” in 1717.

Educatie, vermaak en commercie gingen hand in hand bij deze herdenking. De activiteiten waren niet alleen een goede manier om deze vergeten Groningse geschie-denissen beschikbaar te maken voor een breder publiek, ze zetten ook de regio op de kaart. De watersnoodwandeling voerde langs “grote en kleine Groninger cultuur-schatten, zoals borgen, musea, kerken, orgels, molens, gebouwen en leuke plekjes”. De wandelaar leerde bovendien iets over “het nut van dijken en het waterbeheer”.

De provincie Groningen legde ook een link met de actualiteit. Zij initieerde een kunstroute langs de kustlijn. Daarvoor inviteerde zij internationale kunstenaars uit verschillende landen die regelmatig met overstromingen te kampen hebben, zoals Japan, de Verenigde Staten en Indonesië. Ook Duitse en Scandinavische kunstenaars deden mee. De provincie wilde zo het belang van een gezamenlijk klimaatakkoord onder de aandacht brengen.

ZWARE STORM IN SCHEVENINGEN

Een soortgelijk herinneringsprocedé zien we bij een andere Noordzeeramp, maar dan op een kleinschaliger niveau: de storm van Scheveningen. In de nacht van 22 op 23 december 1894 trok een noordwesterstorm langs de kust en verwoestte een aanzien-lijk deel van de vissersvloot in Scheveningen. Van de 134 bomschuiten die in een dubbele rij lagen opgesteld om te overwinteren, was minstens een derde onherstelbaar beschadigd.

Er vielen weliswaar geen menselijke slachtoffers, maar de gevolgen waren groot. Het dorp was afhankelijk van de visserij en een deel van de bevolking verloor haar bron van inkomsten. Anderen spinden garen bij de ramp. Zo vervoerde de Haagsche Tramweg-Maatschappij tienduizenden toeristen die de ravage met eigen ogen wilden zien. Nabij-gelegen hotels en cafés voorzagen de toegesnelde massa van drank en versnaperingen. Ook de veertienjarige koningin Wilhelmina kwam een kijkje nemen. Ze kon zich

Meschac Gaba, *Irréel*, kunstwerk ter herinnering aan de Kerstvloed 1717, 2009 © Lotte Jensen

volgens de *Westlandsche Courant* “vrijelijk temidden eener groote menigte bewegen”.

Schilders trokken er eveneens op uit om de ramp vast te leggen. Bas Veth (1861-1944) vervaardigde enkele kleurrijke doeken waarop hij schepen van dichtbij vastlegde. Verder gaf hij een impressie van de kalme zee na de storm. Een paarse en gele gloed weerspiegelt op het wateroppervlak. Hendrik Willem Mesdag (1831-1915) maakte een imposant schilderij waarop hij de wrakstukken minutieus weergaf. Groepjes mensen, die klein afsteken bij de bomschuiten, staan met elkaar te praten. Het kreeg de titel *Na de storm van 1894*.

Na de ramp kwamen verschillende liefdadigheidsactiviteiten van de grond. Zo bracht de volksdichter H.G. van Leeuwen enkele gedichten uit waarvan de opbrengsten naar de slachtoffers gingen. Een bijzondere publicatie verscheen in maart 1895: *Constantinopel – Scheveningen*. In dit album, dat tot stand kwam op initiatief van de uitgever H.W. Brecht, waren twee natuurrampen bij elkaar gebracht die in hetzelfde jaar plaatsvonden. Behalve de storm in Scheveningen ging het om een aardbeving die op 10 juli 1894 in de wijde omtrek van Constantinopel (het huidige Istanbul) aan bijna duizend mensen het leven kostte. De samensteller wilde laten zien dat Nederland en het Ottomaanse rijk even kwetsbaar waren voor het geweld van de natuur.

Het album bevat een compilatie van tekeningen, schetsen, muziekstukjes en zowel Frans- als Nederlandstalige letterkundige bijdragen. Bekende schrijvers en schilders verleenden belangeloos hun medewerking, onder wie Herman Heijermans, Jozef

Hendrik Willem Mesdag, *Na de storm van 1894, 1896*, Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Willem Bastiaan Tholen, *Bomschuiten op het strand te Scheveningen, circa 1899*, Groninger Museum

De verwoestende storm bij Scheveningen zette een transformatie in gang: het vissersdorp veranderde in een mondaine badplaats

Israëls, Maurice Maeterlinck, Jacob Maris, Justus van Maurik, Pol de Mont, Fiore della Neve (pseudoniem van Martinus van Loghem), Jan Toorop, Emile Verhaeren en Albert Verweij. Ook het schilderij van Mesdag, *Na de storm van 1894*, was als illustratie opgenomen. Via advertenties werd het liefdadigheidsalbum, dat 1,25 gulden kostte, met ronkende teksten aangeprezen. Aan dit “prachtwerk” hadden de “grootste Nederlandsche en vreemde Artisten” meegewerkt.

De Scheveningse storm raakte al snel in de vergetelheid, maar gaf wel aanleiding tot een belangrijke verandering. In 1898 werd besloten tot de aanleg van een haven om de vissersvloot beter te beschermen tegen stormen. Die werd in 1904 geopend. Omdat ze al snel te klein bleek, volgde een tweede haven in 1931. Het dorp bloeide weer op en niemand dacht meer aan de ramp van 1894.

Maar honderd jaar later stoften historici en culturele ondernemers de geschiedenis weer af. Het Muzee Scheveningen opende een tentoonstelling met de titel *De storm van 1894. De ramp die Scheveningen een nieuw gezicht gaf*. Topstuk was het schilderij van Mesdag. Bij die gelegenheid verscheen ook een historische studie van Kees Stal. De hernieuwde aandacht voor de Scheveningse ramp viel mooi samen met het Mesdagjaar in 1995. Behalve verschillende tentoonstellingen bracht de PTT ook een speciale Mesdag-postzegel uit.

Tot vandaag trekt het panorama van Mesdag, zijn cilindervormige impressie van het strand bij Scheveningen, tienduizenden toeristen per jaar. Het gelijknamige museum organiseert daarnaast tentoonstellingen rondom bredere thema's. Zo organiseerde het in 2018 de tentoonstelling *Storm* rondom het schilderij van Mesdag uit 1894. Een specifieke aanleiding was daar niet voor nodig – een teken dat deze catastrofe nu een vaste plek in de geschiedenis van Scheveningen en omstreken heeft gekregen. Dat blijkt ook uit het feit dat ze in de Canon van Scheveningen uit 2013 is opgenomen. In de bijbehorende uitgave is bij dit “venster”, eveneens van Kees Stal, ook het schilderij van Mesdag over de storm afgebeeld.

Uit de verwoestende storm kwam dus, paradoxaal genoeg, ook veel moois voort in de vorm van kunst en tentoonstellingen. De ramp zette bovendien de transformatie van Scheveningen in gang: het vissersdorp veranderde voorgoed in een mondaine badplaats.

TOEKOMSTIGE HERDENKINGEN

De Kerstvloed en de storm in Scheveningen waren heel verschillend qua aard en omvang, maar de culturele herinnering rondom beide gebeurtenissen vertoont gelijkheden. Beide behoorden lange tijd tot wat de literatuurwetenschapper Aleida Assmann de “passieve dimensie van de herinneringscultuur” heeft genoemd. De kennis lag opgeslagen in de archieven, maar werd niet toegankelijk gemaakt voor een breder publiek.

Ronde herdenkingsjaren brachten daar verandering in en vormden de aanleiding om publieksevenementen te organiseren. Educatie, vermaak én commerciële belangen speelden daarbij een rol. Traumatische gebeurtenissen blijken bij uitstek geschikt om ook aan *regio- of citybranding* te doen.

Werpen we een blik in de nabije toekomst, dan zien we dat een andere, grotendeels vergeten ramp in het spotlicht zal komen te staan: de Stormvloed van 1825. De storm die tussen 3 en 5 februari langs de Duitse, Deense en Nederlandse kusten joeg, maakte vele slachtoffers en richtte grote materiële schade aan. Het was de grootste overstroming die Nederland in de negentiende eeuw trof: niet alleen alle kustprovincies, maar ook het hele gebied rondom de Zuiderzee kreeg met zware verliezen te maken. Er vielen rond de 380 doden en er verdronken 16.700 runderen. Overijssel werd het zwaarste geraakt met 305 doden. De liefdadigheid bereikte die dagen een piek: overal in het land kwamen initiatieven van de grond om de slachtoffers te helpen. Via kerkcollectes, concerten, publicaties en advertenties stroomden de gelden en goederen binnen. Dat leidde tot een totaalopbrengst van ruim 2,2 miljoen gulden, een astronomisch bedrag voor die tijd.

Toch kent het grote publiek deze ramp niet meer, ook al hebben historici er geregeld aandacht aan besteed. Daar zal begin 2025 verandering in komen, tweehonderd jaar na de ramp. Verschillende gemeentes en culturele instellingen zijn al bezig met de herdenking. Het vaktijdschrift van de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis heeft een themanummer aangekondigd. Concerten, tentoonstellingen en voorstellingen staan op stapel.

Naar alle waarschijnlijkheid zullen de organisatoren op zoek gaan naar een link met de actualiteit om media-aandacht te genereren. Dat zal niet moeilijk zijn in deze tijden van klimaatverandering, zeespiegelstijging en hoge waterstanden in de rivieren.

VERDER LEZEN

PIET H. NIENHUIS, *Kerstvloed 1717. Een pelgrimstocht*, Profiel, 2017

LOTTE JENSEN, *Wij en het water. Een Nederlandse geschiedenis*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2022

LOTTE JENSEN, *Rampen. Een nieuwe geschiedenis van Nederland*, Prometheus, Amsterdam, 2024

KEES STAL, *De storm van 1894. De ramp die Scheveningen een nieuw gezicht gaf*, Museum Scheveningen, 1994

Abraham Vinkeles, *Doorbraak van de Kamperdijk*, 1825, Rijksmuseum, Amsterdam

Hendrik Willem Mesdag, *Woelige branding*, 1889, Museum Panorama Mesdag, Scheveningen